

Ο Ευριπίδης πέθανε τους τελευταίους μήνες της ζωής του στην αυλή του βασιλιά Αρχέλαου στη Μακεδονία. Ο μύθος που έφτασε ως εμάς λέει ότι πέθανε κατασπαργόμενος από σκυλιά.

Παρακολουθούμε την αγωνία του να προλάβει να ολοκληρώσει το τελευταίο του έργο, τις «Βάκχες» ενώ οι εχθροί του καρδαρούν και του στήνουν συνεχώς παγίδες.

Ένα φανταστικό ταξίδι σε μια μαγική και ταραγμένη εποχή. Ένας δραματικός μονόλογος σε εικαστικές σκηνές-επεισόδια που διαρθρώνονται με στοιχεία κωμικά.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΘΗΝΩΝ»

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ISBN 960-385-004-7

Ο Κωνσταντίνος Μπούκας γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1962. Ζει και εργάζεται στην Αθήνα ως διπλ. Μηχανολόγος μηχανικός Ε.Μ.Π. (1985) και θεατολόγος, πτυχιούχος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών (1994) και D.E.A. Paris III (1998).

Έχει εκδώσει μέχρι τώρα έντεκα βιβλία στα ελληνικά, ένα μυθιστόρημα στα γαλλικά και θα εκδοθούν προσεχώς θεατρικά του έργα στα αγγλικά και γαλλικά.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΑΙΟΥ

Ο Πορφυρός Ήλιος του Έρωτα και του Θανάτου, Τέχνη και Λόγος 1987.
Άγνος Έρως, Τέχνη και Λόγος 1988.
Η Κοιλιά των Νερών Ερώτων, Πλάθρον 1990.
Έρως Ηλιόταρος, Πλάθρον 1993.
Ο ποιητής του Abdeljebar, Πλάθρον 1995.
Αγαής Έρως, Οδυσσέας 1995.
Η Φωνή του Μανδραγόρα, Οδυσσέας 1997.
Έρως Τριμαγινός, Πλάθρον 1997.
Στον Αστερισμό της Εκάτης, Δωδώνη 1997.
Έρωτες Ίνδων και Κρίων, Οδυσσέας 1998.
Έρως Ιταλίησος, Το Ροδάκιό 1999.
Le Chant de la Mandragore, La Bruyère, Paris 1999.
Conspiracy in Algeria, Avon Books, London 1999.
Palmiers et Mandragores, L'Harmattan, Paris 1999.

Στο εξώφυλλο: φαγιούμ από την Αίγυπτο της εποχής των Πτολεμαίων.

Copyright: Κωνσταντίνος Μιούρας
Σηολένοσι 22, 114 72 Αθήνα
Τηλ.: 36.19.249
E-mail: kbouras@compulink.gr
Internet: www.konstantinosbouras.gr

Εκδόσεις «Δωδώνη»
Ε. Κ. Δάξος
Ασκληπιδίου 3, 106 79 Αθήνα
Τηλ. 36.37.973

ISBN 960-385-004-7

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

Β' ΕΚΔΟΣΗ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ

Εκδόσεις «Δωδώνη»
Αθήνα – Ιόαννινα
2000

ΑΛΦΑ

Είμαι πάνω στο κάθρο, φορτωμένος μαζί με άλλα πράγματα που έχουν προορισμό τη Μακεδονία. Ο αμαξάς λαγοκοιμάται. Ευτυχώς μερικά σύννεφα μετριάζουν την ανυπόφορη ζέστη. Μετρώ τις ερμαιϊκές στηλές στην όκηρη του δρόμου. Ο φαλλός αποτρέπει τους εχθρούς από το να εισβάλουν στην πόλη.

Όμως είναι θέμα χρόνου. Η Αθήνα έχει ξεφύτσει. Η παλιά της δόξα, μια πικρή ανάμνηση για τους γέροντες, δε σημαίνει τίποτα για τους νεότερους που περνάνε τη μέρα τους στην παιδεία. Έχω χρόνο να πλώ. Ακόμα ταγγίζει στην όσφρησή μου το αραβικό λάδι με το οποίο αλείφουν τα κορμιά. Η άμμος κολλάει επάνω τους και τα κάνει να γυαλίζουν. Ο έρωτας δε σήμαινε πολλά πράγματα για μένα. Η σπηλιά μου στη Σαλαμίνα, το πιθάρι όπου κούνηνα να κοιμηθώ κι ο μαύρος γάτος με τα χτυπά μάτια. Ίδού ο κόσμος μου! Αυτή είναι η τελευταία ανάμνηση που παίρνω φεύγοντας από την Αθήνα. Ο γάτος κουρνιάζει στα πόδια μου, ανήσυχος, δεν του αρέσουν οι μετακινήσεις. Είναι πολύ γέρος όμως πια για να το σκάσει. Έτσι δεν έχει άλλη επιλογή από το να μ' ακολουθήσει. Τι θα βρούμε άραγε στην αυλή του Αργελαίου; Η καρδιά μου σφίγγεται που αναγκάζομαι να γίνω τώρα στα γεράματα γελωτοποιός ενός βασιλιά! Δε λέω, με γέμισε δώρα και υποσχέσεις με τους πρεσβευτές του.

Η τραγωδία έγινε μόδα στο Βορρά, τώρα που αργοπεθαίνει στην κοιτίδα της, στο αργαίο θέατρο του Διονύσου... Πόσες πίκρες αλλά και πόσες χαρές. Οι απογοητεύσεις δεν θα με κάνουν να ξεχάσω την Αυγή πάνω από τον Υμηττό και το πλήθος που μαζεύεται φωνασκώντας –μερικοί διαταληκτίοι και κιόλιας, άλλοι έρχονται στα χέρια– οι συζητήσεις δίνουν και παίρνουν για το τι ετοιμάζει πάλι ο αιρετικός τους τραγικός. Ανάμεσα στους εχθρούς μου κι ο Αριστοφάνης. Πρώτος-πρώτος, κερτάει σημειώσεις για την επόμενη κωμωδία του. Ο αντιγραφικός! Συγγραφέας με ξένα κόλλυβα. Τα μισά του έργα παρδούν τις τραγωδίες μου. Κι ο κόσμος γελάει είτε από άγνοια είτε από χαιρεκακία είτε από υπολογισμό. Οι χωριάτες! Παιδιά οι κοιμηκοί τους πέταγαν σύκα και γεβίθια και κουριά για να τους αποσπάσουν τις επευρημίες και να επηρεάσουν τους κριτές. Τώρα που εκλεπτήθηκαν –ας πούμε– τα γούστα του κοινού είναι της μόδας να δικαιωθούν τον Ευριπίδη και τους σοφιστές. Τι στήγηση! Δεν έχω καμία σχέση με τους σοφιστές. Κάποιοι από αυτούς με θανάτουν, λέει. Ο Σωκράτης είναι φανατικός αναγνώστης μου και μου έστειλε πολλές φορές μηνύματα μ' ωραίους μαθητές του να πιάω να τον συναντήσω. Είμαι τόσο μονήρης κι είναι τόσο σύντομη η ζωή για το έργο μου. Δεν έχω χρόνο για τέτοιες πολυτέλειες. Το έργο μου... που με τριβελάζει χρόνο να τώγα θέλω να λέγεται «Πενθέας». Θα δούμε... αν θα προλάβω να το τελειώσω πριν πεθάνω. Σίγουρα ο Αρχέλαος θα με βάλει να γράψω μία τραγωδία που να ηρωοποιεί αυτόν και τους προγόνους του. Κι οι νόμοι της φιλοξενίας θα μ' αναγκάσουν να υποκύψω. Ο καθένας δίνει ό,τι έχει. Και το περσιτό χάνεται στη χοάνη του Χρόνου μαζί με άλλα όχηστα πράγματα. Αχ, πώς θά'θελα να μην είχα αυτό το χάρισμα: της καθαρής όρασης. Είναι στιγμές μετά από επώδυνη

μοναξιά, που έχουν περάσει μέρες και δεν έχω ανταλλάξει ούτε μια κουβέντα με ζωντανό, τότε η ακοή μου οξύνεται κι όχι μόνο η ακοή. Ακούω και βλέπω πράγματα που δεν υπάρχουν. Πολιτείες μαγικές, του παρελθόντος ή του μέλλοντος. Κάποιοι ανεβάζουν τα έργα μου σε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνω. Μερικές φορές γελάω γιατί αναγνωρίζω κάποιες από τις ηρωίδες μου κι αναρωτιέμαι τι να σημαίνουν άραγε αυτά τα κινήματα και τα ξεσπάσματά τους. Και γιατί παίζουν χωρίς μάσκα; Και γιατί τη νύχτα και όχι με το φως της μέρας; Το κοινό είναι καλύτερο. Ακούει προσεκτικά και πνίγοντας και στο τέλος χειροκροτεί μανιασμένο. Αν είχα αυτό το κοινό στον καιρό μου δεν θα έχανα ούτε ένα βρεβείο. Τέλος πάντων. Πέρασαν αυτά. Ο γάτος μπήγει το νύχι του στο πόδι μου κι η ρεχοκοκιάλιά του σταγαράζει. Θα βλέπει επιάλλη. Το κακόμοιρο! Πρόσφυγας στα γερόμιά του! Κακόμοιρος κι εγώ! Ας γείρω να κοιμηθώ μήπως μεταφερθώ πάλι στη στηλιά μου. Να μ'επισκεπτονται το κύμα και οι πεταλούδες, να κρυφασκούω στα κοχύλια τη γέννηση του σύμπαντος Κόσμου και να πονώ όσο δεν πόνεσε ποτέ κανείς.

ΒΗΤΑ

Τα σκυλιά ουρλιάζουν μέσα στη νύχτα. Κι ο γάτος ανατριχιάζει. Οι κόρες των ματιών του μεγαλώνουν μέσα στο σκοτάδι. Το παλάτι του Αρχέλαου είναι κρύο. Κι ο αέρας βαρύς από τ' ανατολικά αεράματα και τα μυρωδικά. Μόλις πουν από λίγο σταμάτησαν να τραγουδούν και να τσουγκρίζουν τα κγοντήρια. Μυρίζει εμετό, κρεατί και στέγμα. Η ταργισμένη μυρωδιά του ιδρώτα που κανένα μυρωδικό δεν μπορεί να τη σκεπάσει. Άαα, οι ανήσυχες νύχτες της νιότης με το πλήθος των σωματών. Τα ατέλειωτα δειλινά που σάλπιζαν την έναρξη μιας άλλης ζωής υπόγειας, στα στενά του λιμανιού και στα χαρακώματα γύρω από τα τέλη της Αθήνας. Τα κορμιά που έσπιναν στα τυφλά κι άλλοτε σχεδόν χωρίς ν' αγγίζονται εκτός από το ελάχιστο εκείνο στήθιγμα που μεταγγίζει την ηδονή σε άλλο σκεύος. Και η παρουνόσκηνη φεγμένη από τους εμπόρους που έρχονταν από το δρόμο του μεταξιού... Χαμένος χρόνος. Άδρες για πέταμα. Διασκεδάσεις για αγρόσκολους. Εγώ είχα ένα σκοπό να φτάσω. Ένα χρέος να ξεπληρώσω. Σε ποιόν; Προτιμώ να μην το σκεφτομαι. Το έργο, το έργο μετράει. Και πρέπει να προλάβω να ξεπληρώσω το χρέος μου πριν πεθάνω. Τα σκυλιά του Αρχέλαου αλνυχτάνε. Παράξενοι! Νομίζω ότι είχαν την ίδια νύακή στ' αυτιά μου όταν έγραφα την τραγω-

δία της Ινούς που κατασπαράξαν το γιο της τα σκυλιά. Κι η τραγωδία που θέλω να γράψω έχει ένα σπαραχμό.

Το γιατί με κοιτάζει στα μάτια μ' εκείνη την έκφραση της Σφίγγας που θαρρείς ότι θα σου δηγιόταν τόσα πολλά πράγματα για τη μοίρα σου και τη μοίρα των άλλων ανθρώπων, αν μπορούσε μόνο να μιλήσει στη γλώσσα σου. Αύριο πρέπει επειγόντως ν' αρχίσω με τον πρόλογο του Διονύσου. Αν μ' αφήσει ο Αρχέλαος στην ησυχία μου, που πολύ αμφιβάλλω. Ήδη απόψε στο δείπνο μου πέταξε το υπονοούμενο: «αντιπομόνι να γράψεις το καλύτερο σου που θα δοξάσει εσένα και τη γενιά μου. Προς συμφέρον όλων μας, εννοείται!» Οι τύραννοι και οι πλούσιοι και ιδιαίτερα οι πλούσιοι τύραννοι πιστεύουν πως όλα αγοράζονται. Και πεθαίνουν χωρίς να βγουν από την πλάνη τους. Εκτός αν ο τροχός της μοίρας γυρίσει και τα χάσουν όλα, όπως η αγεπημένη μου η Εκάβη. Πόσο ευάλωτη είναι και πόσο οργισμένη! Ο θυμός της θα μπορούσε να σηκώσει τρικυμία στα πέλματά, τα δάκρυά της θα έκαναν τον ουρανό να βρέξει φωτιά κι οι αναστεναγμοί της θα έκαναν και τις πέτρες να ματώσουν. Αν ξαναέγραφα τις «Τρωάδες» και την «Εκάβη» θα έβαζα ένα παραχορήγημα: τα πένια να την ακολουθούν και ν' αναγγιγούν με τον αναστεναγμό της. Ένας δεύτερος Χορός, Χορός δέντρων... Θα πρέπει να είμαι τρελός. Έφαγα πολύ για βράδυ. Η μακεδονική μαγειρική με ξάλισε. Όλα αυτά τα κέφατα με την πικάντικη σάλτσα! Και το κρεατί τους που πίνουν ανέγνωτο με χτύπησε στο κεφάλι. Μείνε άγρυπνος φρουρός γάτε μου να κοιμηθώ εγώ. Και μην ξεμακρύνεις καθόλου. Τα σκυλιά της Μακεδονίας δεν αστετεύονται. Κι εσύ δεν είσαι συνηθισμένος σε αγώνες. Θα σε κάνουν μια μπουκιά μέχρι να πεις «κύμνο».

πιο χαμηλά. Τότε μου έρχεται η εικόνα της Ιφιγένειας στην Αυλίδα όταν αγκαλιάζει τα γόνατα του πατέρα της και τον παρακαλάει να μην τη σφάξει.

Αυτή θα γράψω πρώτα: την «Ιφιγένεια στην Αυλίδα» κι έπειτα τον «Πενθέα». Όχι, καλύτερα να το πω «Αγαθή». Θα δούμε... Είμαι σ' ένα παχύ λιβάδι, λίγο πριν θεώσουν το στάχυ. Σε διάφορα σημεία κουρνιάζουν γατιά που παγαμο-νεύουν τα φίδια. Χελώνες, σκορπιοί. Και ξάφνου έρχονται κάτι κυνηγιάδικα σκυλιά, άσπρα με μαύρες βούλες που πα-τάνε τα στάχυα. Τα γατιά έρχονται κατά πάνω μου για να φυλάχτουν. Ο ήλιος γίνεται ένα τεράστιο στόμα σκυλόψα-ρου. Με κατατίνει πριν προλάβω να πω «Απόλλων!». Το χωράφι με τα σταγιά φλέγεται. Η δούλα είναι υγρή κι εγώ φωνασιμένος ανάμεσα στα πόδια της. Κάνω μια κίνηση να ξεφύγω. Εκείνη το εκλαμβάνει ως συναίνεση και παίρνει θάγρος. Καλπάζει επάνω μου κι αργοί βγαίνουν από το στό-μα της. Με τα νύχια της ξισκίζει το στήθος μου. Τρεις στα-σμοί και σταματάει.

Φεύγει αθόρυβα όπως ήρθε, σέροντας πίσω το χιτώνα της. Το λυγνάρι με το αρωματικό λάδι τρεμοπαίζει. Καιρός να κοιμηθώ να ξεκουράσω το μυαλό μου. Αύριο θα γράψω την «Ιφιγένεια εν Αυλίδι». Το εργάκι του Αργέλαου ας πε-ριμένει. Αν είχα εδώ το γιο μου –το μεγάλο μου– θα τον έβαζα να το γράψει αυτός, σαν άσκηση. Τίως τον καλέσω. Θα δούμε.

ΓΑΜΑ

Ο Αργέλαος με θώπησε τι τραβάει η όρεξή μου για ερω-τική συντροφιά. Ο αφελής! Νομίζει ότι έτσι το εργάκι για τους προγόνους του θα γίνει καλύτερο. Ότι η έμπνευση εί-ναι κάτι που έρχεται από έναν ιδρωμένο μηρό ή από ένα φιλή με δόντια που μυδίζουν θυόσμο. Είμαι γέρος για όλα αυτά. Όμως του ζήτησα να μου χαρίσει μια Περγίδα σκά-βα λίγο άγρια και με κινήσεις λιονταριού για να μου πατάει την πλάτη με τον τρόπο που μόνο αυτή κατέχει και να μου αλαφραίνει τους πόνους από τ' αρθριτικά. Η υγρασία της Μακεδονίας μου τα επιδείνωσε. Κι οι σουβλιές ώρες-ώρες μου κόβουν την ανάσα. Νά 'την, έρχεται. Τα μάτια της είναι πιο μαύρα κι απ' τη νύχτα κι είναι σα να κρύβουν κάτω από τη στέγη τους μιαν απειλή. Πεταίει το χιτώνα κι είναι τε-λείως γυμνή και φρεσκολουμένη. Νομίζω ότι πια δε με φοβάται. Με πλησιάζει σα να με λυπάται. Σκάβει αυτή, σκάβος κι εγώ στον ίδιο αφέντη. Αυτή με το κομμί της, εγώ με τι; Ποιος είπε ότι η γραφή δεν είναι υπόθεση σωματική; Εγώ γράφω μ' όλο το κομμί μου. Και μερινές φορές σταμα-τώ ξεπνοϊμένος, σα να έχω σκάψει και να έχω ξεθάψει όλους τους νεκρούς του Μαγαθώνα.

Η μικρή μαδάζει το στήθος μου. Κατεβαίνει στην κοιλιά μου. Κλείνω τα μάτια και σκέπτομαι την Αγαθή. Κατεβαίνει

ούγιος άνειμος. Τα καράβια αποπλέουν βιαστικά για την Τροία. Τα πεινά τους περήφανα φουσκώνουν από το ρωμάλιο αέρα. Δε θα γυρίσουν με τον ίδιο τρόπο...

Έγραφα όλο το απόγευμα κι όλη τη νύχτα μέχρι που ξημέρωσε. Έρρεξα στον βασιλιά. Είχε ξυπνήσει και ασχέιτο στο τόξο. Το πήρε στα χέρια του με αδημονία κι έβαλε το ρεαλιστικό του να το διαβάσει ενόσω αυτός καθάριζε πορτοκάλια μ' ένα λεπτό καθακονισμένο μαχαίρι.

Από το ύψος του ένοιωσα την απογοήτευση που δεν ήταν το δικό του έργο, η ηρωική ιστορία της γενιάς του. Ήταν λάθος μου να μην τον ειδοποιήσω πριν αρχίσει η ανάγνωση. Αλλά μέσα στον ενθουσιασμό μου νομίζω κάθε φορά που τελειώνω κάτι πως άγγιξα ένα μήλο και το μετέτρεψα σε χρυσόφρα. Και βιάζομαι να το χαρίσω στον πρώτο που θα βρω και να μοιραστώ τη χαρά μαζί του. Έτσι είμαι εγώ.

Παρόλα αυτά ο βασιλιάς απόλαυσε το διάβασμα. Ενθουσιάστηκε στα σημεία που μνημονεύεται η νικηφόρα εκστρατεία στην Τροία. Κι εκεί που όλοι οι οίωνοί –μετά τη θυσία της Ιφινέειας– δείχνουν ότι όλα, θεοί και στοιχεία της Φύσης είναι με το μέρος των Ελλήνων σηκώθηκε κι άρχισε να περπατάει πέτρα-δώθε. Κοίταξα ανήσυχος το Φίλανδρο, τον αχηνεαγματοικό του. Αυτός μου έκανε ένα καθησυχαστικό νόημα. Αργότερα μου εξήγησε ότι ο βασιλιάς σκόπευε να εκστρατεύσει στα βάθη της Ανατολής, να καταλάβει την Περγία και να φτάσει ακόμα πέρα, εκεί που είναι η πηγή του μεταξίου.

Το έργο φαίνεται ότι άρεσε κι ο βασιλιάς παράγγειλε να ετοιμάσουν πολλά αντίγραφα. Το πρώτο έργο που έγραψα στην αυλή του Αρχέλαου. Μου λείπει όμως το κοινό της Αθήνας. Οι εχθροί μου θα το έβρισκαν υπερβολικά συναισθηματικό και κατώτερο από τα άλλα μου έργα. Θα είχε όμως

ΔΕΛΤΑ

Νομίζω ότι κοιμήθηκα πάνω από δώδεκα ώρες. Οι κλειψίδες σ' αυτό το παλάτι κάνουν ένα συγινισμό που μου αποσπά την προσοχή και δεν μ' αφήνει να γράψω. Νοιώθω το ίδιο κενό, όπως όταν μου έρχεται να γράψω. Όλα γύρω μου φαίνονται τόσο άσχημα σα να είναι καλυμμένα από στάχτη, σα να είναι ο κόσμος γεμάτος σκουπίδια. Κι οι άνθρωποι μισοφραγμένα σκαθάκια που περπατάνε κι ο ήλιος λιάμπει γαλάζιος μέσα από τις πληγές του.

Ακούω την καρδιά της Ιφινέειας. Χτυπάει γρήγορα σαν πουλιού. Το στομάχι της δε δέχεται τροφή ούτε νερό. Την πλησιάζει ο Αγαμέμνωνας. Μυρίζει αντρίδα. Ο ιδρώτας του της φέρνει λυποθυμία. Κοιμάται και βλέπει τη θεά με το ελάφι της. Κάθεται δίπλα σε μια πηγή και της χαμογελάει. Είναι όλα πράσινα και πολύ φωτεινά από την άλλη πλευρά του ωκεανού. Η Ιφινέεια είναι έτοιμη να θυσιαστεί. Ξυπνάει και παρακαλεί τον πατέρα της να τελειώνουν μια ώρα αρχύτερα. Δεν θέλει να παντρευτεί και να δέχεται τον άντρα της που γυρίζει από τη μάχη και να μυρίζει όπως ο στρατάρχης Αγκυμένων νωρίτερα. Η θεά την περσιμένει. Μια γαλάζια νεφέλη θα την πάρει ψηλά. Στη θέση της πάνω στο κρύο μάγμαρο του βωμού ένα ελάφι. Οι Έλληνες ζητωκραυγάζουν. Οι ιαχές τους φτάνουν μέχρι τον ουρανό. Σηκώνεται

πολλές πιθανότητες να κερδίσει το βραβείο στα Μεγάλα Διονύσια γιατί μιλάει για τις παλιές καλές μέρες που οι Έλληνες πολεμούσαν ενωμένοι τον εξ ανατολών κίνδυνο. Θα το στείλω στο γιο μου να το διδάξει στις επόμενες γενιές. Θα βγει εύκολα χορηγός για την παράσταση.

ΕΠΙΛΟΝ

Τώρα που άδειασα από την Ιφιγένεια θ' αργίσω να γράψω το εργάκι του Αργέλαου. Όσο εύκολο μου είναι να γράψω κάτι που με βασανίζει άλλο τόσο δύσκολο είναι –σχεδόν ακατόρθωτο– να γράψω κάτι κατά παραγγελιάν. Θ' αναγκαστώ να συρράψω κομμάτια από παλιότερά μου έργα, να κλέψω τους ίδιους μου τους στίχους... Όσο για τους στίχους άλλων μου είναι τελείως αδύνατο, γιατί δεν τους θυμάμαι και δε μελντώ ποτέ τα χειρόγραφα τους για να μην επηρεάζομαι... Ευτυχώς έχω φέρει τα χειρόγραφα όλων σχεδόν των έργων μου. Θ' αργίσω να κλέβω λίγους στίχους από 'δω λίγους στίχους από 'κει και με κάποια βία το έργο θα βγει. Το αποτέλεσμα πητέει να είναι ικανοποιητικό και ο βασιλιάς να κολακευτεί. Καθένας που έχει μεγάλα σχέδια για το μέλλον του θέλει να πείσει τους άλλους ότι ανήκει σε μεγάλη γενιά. Μπορεί σιγά-σιγά να το πιστέψει και ο ίδιος... Αχ, σε τι ταπεινώσεις αναγκάζει τον άνθρωπο η ηλικία! Αν ήμουν νεότερος θα μου αγκούσε η σπηλιά μου και ο ήχος του πελάγου. Μπορεί να γινόμουν βοσκός κι αντί να γράψω να παίζω φλογέρα, ό,τι μελωδία μου κατέβαινε στο νου. Και να την παίρνει αμέσως ο αγέρας, να μην αφήνει κανένα ίχνος πίσω της. Μόνο οι Νηρηίδες, τα κοχύλια και τα ξωτικά να την σιγομυθολίζουν μυστικά μεθ' την καρδιά τους για να διασπείρουν την πλήξη τους.

Σώπα και γράψε. Πρέπει να βγάλεις το μεροκάματό σου. Ο τύραννος δεν σε τρέφει δωρεάν. Κανένας τύραννος... Θα φανάξω τη σκιάβα από την Περγαία. Όχι, σήμερα μου χρειάζεται ένας σπουδαστής, ή συγχος και διακριτικός, να κάνει την περιεσσότερη δουλειά και να μην περιφανεύεται ύστερα γι' αυτό. Μμμ, είναι σα να ψάχνω ψύλλους στ' άχυρα. Απόψε στο συμπόσιο θα εξετάσω προσεκτικά τους προστατευόμενους του αργυργραμματικού και θα βρω έναν εμπιστοσύνης. Θα τον καταλάβω από τα μάτια. Τ' αγόρια έχουν μάτια ερεβώδη ή αγτακτικά κι οι ποιητές σαν πατημένα κυνάρμυνα.

ΖΗΤΑ

Το αγόρι είναι πολύ μελαγχρινό κι αδύνατο. Οι φλέβες στα χέρια του ξεχωρίζουν σαν αλόγου, ακόμα και για μένα που δεν βλέπω πια καλά... Δε θυμάμαι τ' όνομά του. Δεν ξέρω αν γύησα καν πώς τον λένε. Το πιο πιθανό είναι ότι μου το είπαν και δεν το συγκράτησα. Κινείται βιαστικά και κάπως αιμήχανα. Γέγνει λίγο, ενώ δεν είναι ιδιαίτερα ψηλός, σα να θέλει να κρύψει τα μέλη του. Στοιχηματίζω ότι δε γνωρίζει τις χαρές του έρωτα. Παρόλα αυτά έρχεται πάντα περιποιημένος. Τα μαλλιά του κολλημένα με λάδι, τα μαύρα κορακίσια του μαλλιά. Κι η μέση δαχτυλίδι. Κάποιες φορές όταν παρσάσγεται από τη σύνθεση, νοιώθω το γυθμό ν' ανεβαίνει από τις γάμπες στη λεκάνη του και τότε μεταμορφώνεται. Τανύζει το σώμα του σαν τόξο κι η μελωδία το βέλος που βρίσκει πάντα το στόχο του. Είναι γεννημένος ποιητής. Έχει το σημάδι στο μέτωπο αυτών που θα χαθούν και θα πονέσουν πολύ, πριν αφήσουν την τελευταία τους αναπνοή. Γι' αυτό δεν βιάζεται. Τον ζηλεύω. Η ογμή του έχει ένα γυθμό διαφορετικό από τις κορώνες του Παρθενώνα και μιαν άλλη γαλήνη. Μόνο που δε θα γνωρίσει ίσως το μεγαλείο ενός θεάτρου του Διονύσου, γεμάτο από κοινό που βουίζει σα μελίσσι, έτοιμο να σ' ανεβάσει στον έβδοχο ουρανό ή να σε καταπατάξει. Οι εποχές αλλάζουν γρήγορα. Μετά από

έναν αιώνα φωτός έρχεται πάντα το σκοτάδι. Και τι φως! Αν είναι τόσο φθονεγή η Νύχτα θ' αργήσει να ξημερώσει μετά από τέτοια λαμπρότη!

Το παιδί διαλέγει έξυπνα τους στίχους, αφού του υποδείξω εγώ την τσαγωδία, εννοείται. Είναι καλός στη σύνθεση, ατομνημονεύει γρήγορα, οικειοποιείται μέτρα που του φαινονται τελείως ξένα στην αρχή και ξέχει να καθυστερεί όταν πρέπει. Όταν ο λόγος δεν κυλάει, όταν οι ραφές είναι φανερές και στο πιο άπειρο αυτή, ξαναγυρίζει στο ίδιο σημείο σα μυρμήγκι, άπειρες φορές, μέχρι η αιχμή να λειανθεί και το νερό να τρέξει στην πηγή της αθανασίας. Έχει το χάρισμα. Δεν ξέρω αν δοξαστεί σαν ποιητής. Πολλοί ξενονών κι ελάχιστοι επιμένουν. Οι πιο πολλοί σταιματούν κάπου στην αρχή της διαδρομής κι εγκαταλείπουν. Είναι οι Σειρήνες πολλές. Και χειρότερα απ' όλες η αυτοεπιτήρηση. Τον κοιτάζω που απαγγέλλει και τα μάτια του αστράφτουν. Τα χέδια του γίνονται γενναϊόδωρα σαν πουλιά που δεν έχουν γνωρίσει το φόβο.

Ξαφνικά τον λυπάμαι γι' αυτό που δεν θα γίνει. Το βλέπει στο βλέμμα μου και μαζεύεται σα να άλωσε τα χέδια του σε κάτι απαγορευμένο. Πήγα το κεφάλι του με τα δυο μου χέδια και τον άφησα να κλάψει στο στήθος μου. Η γέρι-κη καρδιά μου –ποιος να το πίστευε;!– πετούσε αφηνιασμένη να βουλάξει μαζί με τον ήλιο πέρα από τα βουνά.

Εκείνη τη νύχτα ο γάτος δεν με πλησίασε. Κοιμήθηκε με πληγωμένη υπεξηφάνεια στο αίθριο. Παρά το φόβο των σκυλιών που αλυχτούσαν σα λυσσασμένα κάτω από το ολό-γιομο φεγγάρι.

ΗΤΑ

Το έργο προχωράει τώρα πιο γρήγορα. Κάποιες στιγμές, όταν τελειώνουμε ένα χορικό, ο συγγραφέας καθυστερεί και με κοιτάζει. Εξεί τι ως όταν τελειώσει αυτή τη δουλειά θα χαθούμε. Με βλέπει απογοημένο στ' άλλα γράφτα που κυβώ με τόπο στο στήθος και τ' ανασύγω κάποτε βιαστικά για να σημειώσω κάτι. Θέλει να με ρωτήσει τι είναι αλλά δεν το μάρει. Αν ήμουν νεότερος και στην Αθήνα του καλού καιρού δεν θα μ' ένοιαζε. Μα εδώ δεν μπορώ να έχω σε κανέναν εμπιστοσύνη.

Μια μέρα καταδέχομαι να του πω ένα ψέμα για να με τριάσω την περιέργειά του: ότι ξαναδουλεύω δήθεν την «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» για μια μελλοντική παράσταση στην Αθήνα. Η δικαιολογία φάνηκε πειστική και βιάστηκε να υπερεματίσει:

– Όπως ξαναδουλέψατε τον Ιππόλυτο!

– Ναι, του απάντησα αψηγημένα. Ο Ιππόλυτος! Τόσο πάθος για το τίποτα! Οι άνθρωποι καταστρέφονται σα ζουζούνια που τα πετάνε στη φωτιά οι θεοί για να διασκεδάσουν την αθάνατη πλήξη τους. Ναι, αναγκάστηκα να το ξαναγράψω. Παράτησα το μνηρό για την εποχή του. Με κατηγόρησαν για μισογυνισμό, ότι διαφθείρω δήθεν τα χηρστά ήθη της νεολαίας, ότι εισάγω «καινά δαιμόνια», ότι υπονο-

μεύω το θεσμό της οικογένειας. Αναγκάστηκα να παλινωδίσω. Μπορεί να πέσσα πολλά και τα δάχτυλα των δυο μου χεριών μπορεί να μη φτάνουν να μετρήσουν τους εχθρούς μου, όμως δεν μου έδωσαν δα να πω και το κώνειο. Όχι ακόμα. Για το χαρακτήρα μου και την ελευθεροστομία μου πάλι καλά που πρόλαβα να φτάσω σ' αυτή την ηλικία. Βέβαια έβαλα τις δύο θεές, την Αφροδίτη και την Άρτεμη, να εξηγούν το τραγικό ελατήριο και την αεγχή της ύβρεως με μια τόσο ξεφτισμένη επιχειρηματολογία που οι πιο νοήμονες ανάμεσα στους θεατές έπιασαν το υπονοούμενο και χαμοέλασαν σα να τους έλαινα το μάτι κάτω από τη μάσκα του Βάχχου.

Το βρήκα! Θα βάλω το Διόνυσο στο έργο μου να μεταμφέζεται και να ενεργεί ως Βάχχος, ως πράκτορας δηλαδή του εαυτού του. Αυτό το παιχνίδι νομίζω είναι ιδιαίτερα θεατρικό και δεν θα κινδυνέψω να κατηγορηθώ γι' ασέβεια.

Έδωξα γρήγορα το μαθητή προς μεγάλη του απογοήτευση.

Εκείνο το βράδυ έγραψα τον πρόλογο των «Βαχχών» που εκφωνεί ο Διόνυσος. Βρίσκω πως ο τίτλος «Βάχχος» ταιριάζει περισσότερο. Αυτές οι βάδβαδες γυναίκες από τη Φρυγία είναι οι πραγματικοί πρωταγωνιστές. Έρχονται από τα βάθη της Ασίας, πιστές ενός θεού που γυρεύει εκδίκηση, σε μια πόλη που δεν τους έφταιξε τίποτα και στέργουν την τρέλα και τον πανικό. Είναι θύματα και θύτες, εγγάτες μελίσσες σ' ένα σκοτό που δεν κατανοούν αλλά τις αγγίζει στο πιο μύχιο σημείο της ύπαρξής τους. Θα έρθουν άπειρες γενιές από τέτοιες υπάδεις πριν χαράξει η καινούργια Μέγα.

ΘΗΤΑ

Την άλλη μέρα ήμουν αφηρημένος κι ο μαθητής μου κα-
θυστερούσε τη σύνθεση για να μου δείξει ότι το εγόνκι του
Αγέλαου ήταν αποκλειστικά δικό του. Τον παρότρυνα να
συνεχίσει αδιαφορώντας για την ψυχολογία του. Αυτό τον
έκανε να ξηλέψει περισσότερο το άλλο έργο, αυτό που ατα-
σολούσε τη σκέψη μου ολόκληρη.

– Γράφω κι εγώ ένα έργο.

– Αλήθεια; του απάντησα αφηρημένα.

– Έναν «Ιππόλυτο». Όχι σαν το δικό σας. Ούτε τον πρώτο
ούτε το δεύτερο «Ιππόλυτο» σας, βιάστηκε να ολοκληρώσει.

Έμεινα για λίγο συλλογισμένος. Βέβαια, αυτό είναι.
Έργετε να το φανταστώ. Δε μπορεί παγά ένας νέος τολα-
νιόχος σαν κι αυτόν να είναι και φιλόδοξος. Να θέλει να
σταδιοδρομήσει ως ποιητής στις αυλές των ισχυρών βασι-
λιάδων. Να χειροκροτούνται τα έργα του σε όλα τα αμφι-
θέατρα, από την Ιωνία μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες. Ναι, γιατί
όχι; «Πρόσεξε, γιατί αυτό το φίλι που κρύβεις στον κόρφο
σου μπορεί να γίνει επικίνδυνο, να γυρίσει το κεφάλι του
και να σε καρφώσει», μου ψιθύρισε μια φωνή Ερινύας. Εκεί-
νη την ώρα ο χιτώνος του με άγγιξε και τινάχτηκα σα να με
είχε χτυπήσει κεραυνός. Εκείνος ήταν απορροφημένος από
το γυθμό και δεν πρόσεξε την αντίδρασή μου.

Ευτυχώς το εγόνκι τήγαινε καλά. Είχε τελειώσει και το

δευτερο επεισόδιο. Το βράδυ για να τον ευχαριστήσω πήγα το δεξί του χέρι και το άφησα ν' αναπαυτεί για ώρα στο στήθος μου στο μέρος της καρδιάς. Με κοίταξε περίεργα. Δεν ήξερα αν έλαιπε στα μάτια του η ειρωνεία, ο θαυμασμός ή το μίσος. Ό,τι και να ήταν ήταν τρομακτικό. Έδωξα το χέρι του βίαια από πάνω μου. Εκείνος έκανε να φύγει σα να μη συνέβαινε τίποτα. Ί ύρρισε, κάπως προσποιητά, για να μου θυμίσει ότι απόψε ήμουν καλεσμένος σ' ένα συμπόσιο όπου θα παρευρίσκειται όλη η διανοήση της Βορείου Ελλάδος.

— Όχι, δεν μπορώ. Έχω κάτι να τελειώσω. Εσύ θα πας;

— Ναι, ξέρω, το κρυφό σου έργο, το τελευταίο, το καλύτερο.

— Μα πώς ξέρεις ότι θα είναι το τελευταίο;

— Όλοι αυτό λένε στα συμπόσια. Μόνο γι' αυτό συζητούν. Παρηγώνουν ακριβά για να μάθουν έστω κι ένα στίχο του ακόμα, τον τίτλο, την υπόθεση, κάτι τέλος πάντων.

Τον κοίταξα περίεργα. Στη μοναξιά του κελιού μου νόμιζα ότι αυτό που έκανα δεν αφορούσε κανέναν, τουλάχιστον όχι μετά το τελευταίο χειροκορότημα.

— Πρόσεξε τις παρές σου, τον συμβούλεψα πατριικά. Θα καταστρέψεις τη ζωή σου και την Τέχνη σου πριν καν αρχίσεις. Κάποιο πργαί θα ξυπνήσεις και τα δάχτυλά σου δεν θα σε υπακούουν. Θα χτυπούν στο ρυθμό των φθηνών μιμοδωμάτων της χθεσνοβραδινής κραιπάλης.

Με κοίταξε σκοτεινά κι έφυγε βιαστικά για να λουστεί και ν' αρωματιστεί για το αποπιννό συμπόσιο.

Έμεινα ώρα συλλογισόμενος αυτό το ταλαντούχο παιδί που θα πιάει χαμένο. Τουλάχιστον δεν είναι πόρνη. Όχι ακόμα, ελπίζω.

Όμως μόλις άνοιξα το γραφτό μου τα ξέχασα όλα. Ο Πενθέας κατηγορεί το Διόνυσο ως θηλυτραπέτη και διαφθορέα των γυναικών και απειλεί να του κόψει την πλεξούδα των ξανθών του μαλλιών.

ΙΣΤΑ

Ο μαθητής μου ήρθε καθυστέρημένος και κάπως στανδαγμένος. Τα μάτια του ήταν πρηγμένα από την αγρύπνια. Τρόβηξα το χιτώνα κι αυτός σωριασθηκε απρόθυμα στα πόδια του. Το κορμί του ήταν μελανιασμένο.

Δεν είπαμε τίποτα. Τον άφησα να γράφει ό,τι θέλει και φαντάστηκε το Διόνυσο να δραπετεύει από τη φυλακή του και είδα το παλάτι του Πενθέα να τρέμει συθέμελα και να παίρνει φωτιά. Στη θέση του φυλακισμένου βρήκαν δεμένο χειροπόδαρο έναν ταύρο.

Ο νεαρός ποιητής μάλλον γράφει τον «Ιπτόλυτό» του γιατί δεν συμβουλεύεται καθόλου τα χειρόγραφα μου.

Περάσαμε έτσι την ημέρα χωρίς να πούμε κουβέντα, σε απόλυτη συνενοχή.

Το βράδυ έκανε να φύγει. Ί ύρρισε. Μ' ευχαριστούσε με το βλέμμα.

Πήγε κάτι να πει.

— Δεν χρειάζεται, τον έκοψα. Καληνύχτα και όνειρα γλυκά. Άκουσα την πόρτα να κλείνει πίσω του με ανατριχιαστικό τριξίμο. Ήξερα ότι εκείνη τη στιγμή δεν θα μου τη συχωρούσε. Και θα ζητούσε να μ' εκδικηθεί με κάθε τρόπο, σα φίλι κολοβό. Γιατί ήμουνα τόσο απορροφημένος από τον Πενθέα μου που δεν τον πήρα στην αγκαλιά μου να τον

παρηγορήσω. Ή έστω να τον μεταχειριστώ σαν πόρνη, όπως ίσως του άξιζε. Σίγουρα θα μπορούσε να το δεχτεί αδιαμαρτύρητα. Όχι όμως αυτό: την ατιόσταση, την ανωτερότητα, το κενό...

Οι άνθρωποι δεν αντέχουν ν' αντικρύζουν την ουσία. Ιδίως όταν δεν τα πάνε καλά με τον εαυτό τους.

ΚΑΠΠΑ

Την επόμενη μέρα υποσχέθηκα στον εαυτό μου να είμαι ευγενικός απέναντι σ' αυτό το ταλαίπωρο παιδί. Είχα πει να μας φέρον καρδιά με μέλι, νερωμένο κρεασί και σύκα.

Κι εκείνος παθόλο που δεν άγγιξε σχεδόν καθόλου τις λιγουδιές, έβαλε τα δυνατά του και τελείωσε ένα ολόκληρο πεισιόδιο.

– Τι θα κάνεις απόψε; τον ρώτησα.

– Μα το λησμονήσατε; Απόψε είναι η εαρινή ισημερία.

Πρέπει να πάμε στην κοίμηση της αδελφής του βασιλέως.

– Τι είναι αυτό; Πρώτη φορά το ακούω.

– Έχετε δίκιο, έπρεπε να το σκεφτώ: είστε ξένος στην πόλη. Συγγνώμη, περάσαμε τόσον καιρό μαζί που νοιώθω ότι σας ξέρω από χρόνια.

– Τι είναι αυτή η γιορτή;

– Δεν μπορώ να σας πω. Δεν επιτρέπεται να μιλάμε γι' αυτό.

– Θα έρθω. Για σένα. Για να σε προσέχω.

– Μόνο που πρέπει να διακόψουμε λίγο νωρίτερα σήμερα.

– Η τελετή αρχίζει μία μεσημέρια πριν από τη δύση του ήλιου.

Δούλεψε σαν τρελός, σχεδόν λαχάνιασε από την προσπάθεια. Τον άφησα να φύγει πολύ νωρίτερα για να προλάβει

να ετοιμαστεί. Εξ άλλου έπρεπε να πάω κι εγώ στις θέγμες, ν' αφήσω τους δούλους να με περιποιηθούν και ν' αλλάξω γούνα. Απόψε πρέπει να γράψω το επεισόδιο της μεταστροφής του Πενθέα και της μεταμόρφωσής του σε ιερό σφάγιο.

Ο ατμός έμπαινε στα γουθόνια μου και μου έφερνε μια γλυκειά ξάλη. Μύριζε ευκάλυπτος και δάφνη. Τ' άλλα βότανα δεν τ' αναγνώριζα. Ίσως κέδρος, θυμάρι και κάτι άλλο που δέσποζε σ' όλες τις μυρωδιές κι έμπαινε αργά στο αίμα στα λάδι παγωμένο από τη βαρυνειμωνιά ή σαν το σώμα στο βαρέλι με το παλιό κρασί.

Χέδια επιδέξια με έλουσαν, μου έτριβαν την πλάτη με ξεψείρισαν και μ' έντυσαν μ' ένα κόκκινο χιτώνα με χρυσά σειρήνια που μου είχε στείλει δώρο το ατόγεια ο Αρχέλαος.

«Για την πρόοδο του έργου του» είπε ο αγγελιαφόρος κι εγώ χαμογέλασα κάτω από τη γενειάδα μου που είχε πάει να μακραινεί.

ΛΑΜΙΑ

Πήγα μάλλον καθυστερημένος. Ο ήλιος κόντευε να κρυπεί πίσω από το βουνό. Ο διάδρομος που οδηγούσε στην αίθουσα τελειών μου φαινόταν απειλητικός, έτσι όπως φωτιζόταν από τους δαυλούς και μάγκαιναν οι σκιές και το μετάξι τριβόταν ανάμεσα στα χέδια μου και στο κορμί μου. Τότε κατάλαβα ότι δεν ακουγόταν τίποτα. Τάχυνα το βήμα. Την ορμή έκοψε, με το δάχτυλο στο στόμα για να μ' εμποδίσει να πω ο,τιδήποτε, μια αφύσικα χοντρή γυναίκα μεγάλης ηλικίας, με βαμμένα μαύρα μαλλιά στο χρώμα του κοράκου, ψιμυθιωμένο πρόσωπο, τελείως λευκό μ' έντονο κοκκινάδι στα χείλη. Τα μάγουλα κι οι σκιές στα μάτια πνέσιναν. Τα πλούσια ανατολίτικα γούνα της, κομμάτι φθασμένα, συγκατατούσε στον αριστερό ώμο μία χρυσή πόρπη σε σχήμα πεταλούδας με πολύτιμες πέτρες στα φτερά. Ο λαιμός της έκανε δίσκας και τα μπράτσα της ήταν φουσκωτά σα μωρού παιδιού. Με οδήγησε στη θέση μου με μία αστεία παντομίμα. Έκανα ώρα να συνηθίσουν τα μάτια μου στο μωσχόταδο. Ίψω από ένα ανάλιντρο ήταν ανεμμένα κειλιά. Πάνω σε πορφυρά καλύμματα γεμάτην μια γυναίκα ντυμένη στ' άσπρα. Τα μαλλιά της και τα μάτια μαύρα. Το πρόσωπο άσπρο σα μάρμα. Τα χείλη δεν διακρίνονταν σχεδόν καθόλου. Τα μάτια κλειστά, τα χέδια σταυρωμένα στο στήθος και στα πόδια

της το καλάθι ενός μωρού με μια μαύρη κορδέλα. Πεγνώνοντας έβριξα μια γρήγορη ματιά και είδα με απογοητισμό μια παλιά ξεδοντιασμένη κούκλα που της έλειπε το ένα μάτι...

Ο βασιλιάς και η βασίλισσα κάθονται στους υπεργυωμένους θρόνους τους αριστερά. Ένας ζωγράφος προσπαθούσε να τελειώσει τον πίνακά του πριν σωθεί η άμμος στην κλεψυδρά. Πήγα κοντά και κοίταξα. Κάποιος έκανε μια κίνηση να με σταματήσει αλλά αδιαφόρησα. Ήμουνα ξένος στην πόλη και είχα κάθε δικαίω ν' αγνοώ τα έθιμα της Πέλλας. Ο πίνακας παρίστανε τη γυναίκα ως νεκρή και το μωρό στην κούνια να τείνει τα χεράκια του προς το στήθος της.

Γυρνώντας να καθίσω στη θέση μου πρόσεξα το μαθητή μου να παίρνει το χέρι του βιαστικά από το γόνατο του Φίλανδρου. Με κοίταξαν και οι δύο διφορούμενα. Έκανα ότι δεν κατάλαβα. Κάτι μ' ενοχλούσε στη σκηνη. Δεν ήταν ούτε η σιωπή ούτε το συναθροισμένο πλήθος των πιθανών και απίθανων εχθρών μου, ούτε η παλιά αγοραφοβία μου. Κάτι έμεινε ανολοκλήρωτο στην ατμόσφαιρα. Κάτι σάπιο, κάτι σαθρό. Τότε κατάλαβα ότι μιλούζα τη βρώμα του πρόσκαιρου. Κι η σκέψη μου καθηλωμένη στην ευωδία της αθανασίας δεν την άντεχε.

Ο χρόνος είχε λήξει. Ο ζωγράφος έβαλε βιαστικά την υπογραφή του στο τελάρο, η γυναίκα σηκώθηκε από το ανάκλιντρο με αργές κινήσεις, πήρε την εικόνα, τη σήκωσε με τα δυο της χέρια ψηλά και με τελευτουργικό βάδισμα την παγέδωσε στον αδελφό της, το βασιλιά. Αυτός αφού την κούνησε ψηλά να τη δούνε όλοι, διέταξε ν' ανάψουν όλοι οι δαυλοί, να γίνει πιαμφοτοχυσία στην αίθουσα, να λαμπαδιάσει η πυρά στην εστία... Μετά με μια απότομη κίνηση έσπασε την εικόνα και την πέταξε στη φωτιά.

Τότε όλοι ζητωκραύγασαν, οι ονοχόοι έφεραν κωσά. Τα τραπέζια γέμισαν εδέσματα κι οι συζητήσεις φούντωσαν.

Με πλησίασε ο βασιλιάς.

– Πότε θα τελειώσει το έργο μου;

– Σύντομα.

– Το θέλω στην πανσέληνο. Στα γενέθλιά μου.

– Θα είναι έτοιμο, απάντησα με βεβαιότητα.

Ο αρχιγραμματικός με το μαθητή μου αντάλαξαν ένα σκοτεινό βλέμμα. Ανατριχίασα. Κάποιος είχε αφήσει να πέσει από τα χέρια του ένα χρυσό κνέπλο κι έκανε ένα μακρόσυρτο «Ααααα». Εκείνη τη στιγμή βρήκα πώς υπνωτίζει ο Διόνυσος τον Πενθέα και τον κάνει υποχείριό του. Μ' ένα μακρόσυρτο «ααααα», που για να το σημάνουν οι βυζαντινοί αντιγραφείς μου θα του βάδουν ψιλή και περυστωμένη.

Κινήθηκα προς το μαθητή μου. Χαιρέτησα ευγενικά τον αρχιγραμματικό κι επιτέθηκα χωρίς περιστροφές:

– Τι ώρα θα έρθεις αύριο;

– Δεν ξέρω, τη συνηθισμένη..., απάντησε αμήχανα.

Ο Φίλανδρος έσφιξε το χέρι του στον ώμο του νεαρού, το χρώμα έφυγε από τα μάγουλά του και οι κόρες των ματιών του μίκρυναν.

«Πρέπει να τελειώσω γρήγορα το εργάκι του Αρχέλαου πριν με βρουν καινούργιες συμφορές» σκεπτόμουνα καθώς η τελευταίχλις μ' αποχαιρετούσε δίνοντάς μου ένα χρυσό ομώλωμα σε σμήκνωση της κούνιας του μωρού.

Αν έπρεπε να βρω έναν τίτλο στον πίνακα θα τον έλεγα «Η Κοίμηση της Στειρότητας». Το βρήκα! Ο Πενθέας ανασταίνεται! Ο διαμελισμένος Πενθέας γίνεται Άδωνις και ξανάρχεται στον κόσμο για να φέρει την Άνοιξη! Όμως θέλει πολλή επεξεργασία στην εκτέλεση. Να μη βγει δημαγω-

γικό ή θρησκευτικό. Ούτε φάναγο ούτε δακρύβρεχτο πρέπει να είναι. Όμως κάτι μου λείπει ακόμη! Ένα βασικό συστατικό, ένας μύθος, κάτι. Θα το βρω.

Όλο το βράδυ έγγραφα σαν τρελός. Τα σκαλιά αλυστούσαν λυσσασμένα. Ο γάτος με κοίταζε στοχαστικά. Ήξερα ότι πλησίαζε το τέλος μου κι έπρεπε να προλάβω να ολοκληρώσω το έργο μου.

ΜΙ

Την άλλη μέρα πέρασα τον εαυτό μου ν' ασχοληθεί με το έργο του Αρχέλαου, παρότι τη νύστα που βάδαινε τα βλέφαρά μου και την κούραση που έλυνε τα μέλη μου σα φραγκιά.

Υποδέχτηκα τυπικά το συνεργάτη μου και δούλεψα μαζί του χωρίς διάλειμμα μέχρι το σούρουπο. Από καιρού εις καιρόν με κοίταζε ξαφνιασμένος. Ένα μικρό χαμόγελο άνηθε στην ψυχρή μάσκα του προσώπου του και πάλι έπεφτε στη νάρκη, στο γλυκό ναρκωτικό της δουλειάς και της μάθησης. Τα μέτρα εναλλάσσονταν περιφημα, ο λόγος κυλούσε...

– Δυο μέρες ακόμη και τελειώνουμε, σκέφτηκα φωναχτά. Λάθος μου.

– Βιάζεστε να τελειώσετε μ' αυτό για ν' αποσιωθείτε στο δικό σας έργο; συμπτέρανε επίσημα φωναχτά ο μαθητής μου.

– Κι εσύ δεν βιάζεσαι να γυρίσεις στον «Ιππόλυτο» σου; – Δεν ξέρω... έχω συνηθίσει την παρέα σας. Κι εξώλλου έχω πολλά ακόμη να μάθω, απάντησε διστακτικά.

«Για να τα χρησιμοποιήσεις εναντίον μου» σκέφτηκα.

– Η τέχνη και το τάλεντο δεν κάνουν το συγγραφέα, τον νοубέτησα... Είναι κάτι άλλο, μια στάση ζωής. Ένας άλλος τρόπος ν' αντανέεις, να βλέπεις τα πράγματα και να οράσαι από αυτά. Μεγάλες φορές όταν περπατώ αφηρημένος στην εξοχή φοβάμαι μην πατήσω ένα σκαθάρι. Τρέμω την κατάρα των μικρών ζώων...

Εκεί σταμάτησα, γιατί αν συνέχιζα θα του έλεγα κι άλλα που μπορούσαν να παραποιηθούν και να χρησιμοποιηθούν εναντίον μου. Είναι πολύ κουραστικό να μετράς συνέχεια τα λόγια σου μην τύχει και σκοντάψεις στο βρόχο της κακίας και της πονηρίας—για να μην πω της μοχθηρίας—των άλλων.

Ρώτησα το μαθητή μου αν θέλει κάτι να πει.

—Κρασί. Νερωμένο, πρὸςθεσε.

Το μετάνοιωσα αμέσως. Στις ογδονοκάθηνες και πήρε ένα κουτοπόνηρο ύψος. Νόμιζε ο αφελής ότι θα μπορούσε να με παραινεί στην οinovτοσία και να μου απoσπάσει τα μυστικά της ψυχής μου.

Τον κοίταξα τόσο ανoστηρά που ήμνε το κρασί του σχεδόν μονορούφι κι έφυγε σαν κυνηγημένος.

ΝΙ

Κοιμήθηκα βαριά. Εύπνησα καταϊδρωμένος από έναν εφιάλτη. Ήμoσταν ο' έναν άλλον τόπο που ο ήλιος φωτίζει αλλόκοτα. Στην οδοφή ενός πολυώροφου κτηρίου έχουμε για στέγη μας κάτι σαν κληματατιά με διαφανή σταφύλια στο κρώμα του κεχρηματαγίου. Τοίχοι δεν υπάρχουν, όμως το τετραγώνo του δαπέδου είναι χωρισμένο διαγώνια. Προς το μέρος της ανατολής είναι ο μαθητής μου, εγώ διόλεξα—ή μου δώσανε—το δυτικό τμήμα. Το κελί μου ήταν φωτεινό: ένα ξύλινο κρεβάτι, ένα τραπέζι, σινεργια γραφικής, ένα σκαμνί και τίποτα άλλο. Η κατοικία του νεαρού ήταν πολυτελής. Μα εκείνο που ξεχώριζε ήταν ένα ολόχρoσο δοχείο νυκτός με πολύτιμους λίθους—κυρίως ξαφείδια—κι αντίληψη διακόσμηση με θέμα τον Πάνα και τους Σειληνούς. Κοίταξα κάτω από το δικό μου κρεβάτι, σε όλες τις γωνιές... Τίποτα. Στο δικό μου ενδιαίτημα δεν υπήρχε δοχείο νυκτός! «Τι κρίμα!» σκέφτηκα. «Και το πληγώνω τόσο ακριβά!».

Εύπνησα λουσμένος στον ιδρώτα. Προσπάθησα να εμνηεύσω το όνειρο. «Ναι, βέβαια, αυτό είναι! Είμαι ήδη νεκρός και δεν το έχω καταλάβει. Πρέπει να προλάβω να γράψω...».

Παρά τις συνήθειές μου, χωρίς να πλύνω το πρόσωπό μου, χωρίς να βάλω κάτι στο στόμα μου καθώς να γράψω.

Όταν ήρθε ο μαθητής μου είχα τελειώσει την αγγελία του σταθονιμού του Πενθέα κι ετοιμαζόμουν να δω να μπαίνει στη σκηνή η Αγαυή όταν χτύπησε η πόρτα και μπήκε βιαστικός ο νεαρός που ήθελε να γίνει ποιητής. Κοίταξε περλεγώς τα σκορπισμένα φύλλα, το μελάνι στα δάχτυλά μου, τ' αχτένιστα μαλλιά και κατάλαβε... Κάθησε απέναντί μου με σταυρωμένα τα χέρια και δε μιλούσε. Δεν άντεξα και τον κοίταξα με μίσος. Τον ζήτησα που ήταν ζωντανός.

Το κατάλαβε και δούλεψε απρόθυμα. Το πείσμα μου όμως ήταν τέτοιο που προχωρήσαμε αργατά. Τελειώσαμε και το τελευταίο επεισόδιο. Ήμνε η έξοδος, όπου κάποιος θεός, μάλλον ο Δίας, προλέγει το δοξασιμένο μέλλον της γενιάς του ήρωα που θα φτάσει με το σταθί της μέχρι τα βάθη της Αοίας!

– Ανύγιο τελειώνουμε, είπα. Μετά θα χρειαστώ ένα διάστημα που πρέπει να δουλέψω μόνος μου.

– Αυτάμα... είτε κι έφυγε χωρίς να διευκρινίσει τι εννοούσε. Κι εγώ δεν τον γνώψα.

ΕΙ

Καινούργιος επιτάλης. «Φαίνεται ότι αυτό 'δω και πέρα θα μετράω τις νύχτες μου μ' επιτάλτες».

Ήμωνα λέει σ' ένα δάδειο στίτυ με πολλά δωμάτια, μικρά σα σαρκοφάγοι. Οι τούγοι λευκοί και διαφανείς κι έβλεπες πέρα ίσαμε τον ορίζοντα, όπου άνθιζε μια χλωρή πόλη του μέλλοντος με μηχανικά οκαθάγια και σιδερένια πουλιά. Το φως ήταν παρσαπάνω από γαλάζιο, ήταν εκπυφλωτικό. Και τον ουρανό αντάκωναν χιλιάδες πολύχρωμοι κομήτες. «Τι ωραία!» σκέφτηκα μέσα στ' όνειρό μου. Τώρα επιτέλους έχω το δικό μου στίτυ με πολλά γάρια για να βάλω τα βιβλία μου. Στην είσοδο με υποδέχτηκε ο αρχιγερμαματικός του βασιλιά. Έφευνε βιαστικός με διάφορους πατύρους κάτω από τη μασχάλη. «Τι καλά! Πάει να πεθάνει, ο τυχερός!».

Εύπνησα μ' ένα αίσθημα ευδαιμονίας. Παρόλα αυτά αποφάσισα να μην ξανακοιμηθώ πριν τελειώσω το έργο μου. Βγήκα έξω. Κοίταξα τον ουρανό. Μου φάνηκε μαύρος. Έκλεισα τα μάτια, δεν ξέρω για πόσο. Τα ξανάνοιξα κι ο ουρανός ήταν εκπυφλωτικά λαμπρός. Το άγμα του Απόλλωνα να σκαρφάδανε περήφανο τον ουρανό. Έτσι εμπνεύστηκα τη στιχομυθία του Κάδμου και της Αγαυής. Ο γέρος πατέρας τη γωτάει τι χρώμα έχει ο ουρανός. «Μαύρο» απαντάει η θεοσκοτισμένη. «Για ξανακοίταξε καλύτερα» επιμένει ο

παππούς που βλέπει το κεφάλι του εγγονού του στην κορυφή του θύσου που κρατάει η κόρη του. Η Αγνή ξυπνάει κι αχνίζει το θρόνο. Πάλι χτύπησε η πόρτα και μπήκε ο μαθητής μου. Δεν έκανα καμία προσπάθεια να κρύψω τα γραπτά μου κι εκείνος καμία προσπάθεια να κρύψει την περιέργειά του. Διάβασε λίγο σιωπηλός.

– Τι είναι αυτό; Γιατί της λέει να κοιτάξει τον ουρανό; Μιλάνε περίεργα. Μήπως είναι καμία καινούργια θεωρία των σοφιστών;

Τον άφησα να δει, από ευγένεια. Ήταν το τελευταίο μας μάθημα και ήθελα ν' απαλύνω την απόλυτα δικαιολογημένη του εχθρότητα απέναντί μου. Όμως δεν ήθελα να του μιλήσω για πράγματα που ούτε εγώ ο ίδιος καταλάβαινα. Παράτηταν επικίνδυνο και για τους δυο μας.

Στρωθήκαμε στη δουλειά. Του εξήγησα την τεχνική του «από μηχανής θεού». Ατέφωνα να του πω πώς μπορείς να υπονομεύσεις αυτή τη σύμβαση και να κλείσεις το μάτι στο κοινό.

Βάλαμε το Δία να δοξάζει τη γενιά του Αργελάου, πάππου προς πάππου. Φτάσαμε και στους απογόνους του που θα περάσουν με το σπαθί τους τον Ευφράτη ποταμό. Ντρεπόμουνα για την κατάντια μου, όμως έκανα τη δουλειά μου όσο πιο ευσυνειδητά μπορούσα. Το ωραίο είναι ότι όλα αυτά θα επαληθεύονταν μια μέρα. Η ιστορία είναι καμιά φορά πιο ειρωνική κι από τον πιο πολυμήχανο πονητή.

Απαγγείλαμε το εξόδιο άσμα του Χορού μαζί. Το συνηθισμένο δίστιχο για τη ματαιότητα των ανθρώπινων. Κοιταχτήκαμε. Ήξερα ότι είχα τελειώσει έναν από τους άθλους του Ηρακλή. Όχι όμως τον τελευταίο.

Ο μικρός δάκρυσε.

– Δεν θα μπορούσαμε...

– Όχι, του απάντησα κοφτά. Δεν έχω καιρό. Δεν είχα διάθεση ούτε να του εξηγήσω. Και δεν ήξερα αν θα κατάλαβα. Τον έβλεπα να φεύγει. Δίστασε στο κατώφλι. Πέριμενε μέχρι την τελευταία στιγμή να τον καλέσω να μείνει κοντά μου αυτόψε. Όμως εγώ αυτόψε είχα συνάντηση με την Αγνή και με κάτι άλλο που δεν ήξερα τι ήταν.

Ο μικρός γάτος περισσότερο ευγενής από μένα πήγε να αποχαιρετήσει τον μαθητή μου. Του χαιδεύτηκε κι εκείνος του ανταπέδωσε το χάδι με την ίδια ζέση που θ' άγγιζε το δικό μου γερασμένο κομψό. Όμως εγώ ήμουν πια άλλος και δεν είχα καιρό για τέτοια. Εξ άλλου φοβόμουνα ότι οι αιθήσεις μου ήταν νεκρές κι ότι δεν θα ένοιωθα τίποτα.

ΟΜΙΚΡΟΝ

Ἦθελα να κοιμηθῶ. Κι εἶπα στο δούλο μου να μου βρῶ-
σει ἓνα ἀφέψημα με διάφορα βότανα που διώχνουν τον ὕπνο.
Ἦταν πικρό σα φαρμάκι κι ἐδίξα πολὺ μέλι για να καταφέ-
ρω να το πῶ. Στις τελευταίες γουλιές πρόσθεσα και κρεασί.
Ο ὕπνος ἀπομακρύνθηκε ὁμως το χέρι ἔμεινε ἀγρό. Δεν
ἤξερα πῶς να τελειώσω το θρήνο. *Δεν ἤξερα πῶς πεθαίνει η
τραγωδία.*

Ἐμεινα ὅλη τη νύχτα ἀκίνητος χωρὶς να σκέφτομαι τίπο-
τα. Νόμιζα ὅτι ὅλες οι κλειψίδες του κόσμου εἶχαν σταμα-
τήσει.

Το πρῶτὸ κοιμήθηκα πᾶνω στα γραφτά μου. Εἶδα ὅτι ἤμου-
να σ' ἓνα ἄλλο παρόξενο μέρος. Σε μια πόλη του μέλλοντος
με στήλια σαν σαρκοφάγους στουβαγμένες η μία πᾶνω στην
ἄλλη κι ὅλες στο χρώμα της στάχτης. Και τα δέντρα ἦταν
μαύρα και ξερά χωρὶς οὔτε ἓνα φύλλο. Μόνο το γρασιδί ἦταν
πράσινο, ἀλλὰ αν πῆγαινες να το πατήσεις θα ἐβλεπες ὅτι
ἦταν λόγχες ἀπὸ ορεῖχάλινο φυτεμένες στο χῶμα, σκουρια-
σμένες. Ἡλιοι ἀνέτειλαν ἀπὸ παντοῦ. Δεν υπήρχε οὔτε μέρα
οὔτε νύχτα. Οὔτε ἴσκιος. Κάθησα κάτω ἀπὸ το δέντρο.
Ἦρθαν κάτω γειτόνοι και με πλησίασαν. Τα πρόσωπά τους
ἦταν μάσκες σε διάφορα χρώματα και μύλωναν γλώσσες που
δεν καταλάβαινα. Ἦταν ὁμως φίλοι κι ἐδειχναν σεβασμὸ

στο πρόσωπό μου. Ἐκτός κι αν ἦταν ἀδιαφορία. Όταν ἔχει
ξήσει κανεὶς με τόσους πανούργους εχθροὺς το να περνᾷει
ατασθαλήτος του φαίνεται πολυτέλεια.

Εὐπηρεσά τοιομαγμένος. Κόντευε μεσημέρι. Ἐπειμυα να
εὐδοποιήσουν τον Ἀργεῖλο ὅτι το ἔργο τελείωσε.

Ἔστειλε δώδεκα ἀντιγραφεὶς να κᾶμουν πολλὰ ἀντίγρα-
φα. Ἐνας με πήρε παρόμοια και προσφέρθηκε να μου ἀντι-
γράψει δωρεάν και το ἄλλο μου ἔργο το κρυφό.

— Ευχαριστῶ πολὺ, δεν εἶναι τίποτα σπουδαῖο.

Ἡ ἀντιγραφή κᾶπησε εφτά μέρες. Τους ἄφρηνα να τη-
γαινοέχρονται και να κᾶνουν ὅ,τι θέλουν. Εγὼ λαγοκοιμώ-
μουν. Τις νύχτες ἔμεινα ἀγρυπνος ἀλλὰ δεν ἔγραφα οὔτε
μία γραμμή. Δεν ἤξερα τι να κᾶνω. Ἡ παρόσταση οδύσθηκε
να γίνει σ' ἓνα μήνα. Δεν ἤξερα αν θα ἤμουνα ἐκεῖ να την
παρακολουθῶ. Και δεν μ' ἐνδιέφερε καθόλου.

Ἦρθε να μ' ἐπισκεφθεῖ ο μαθητὴς μου, περιέργος να δει
πῶς πᾶει το ἄλλο ἔργο.

— Δεν προχωράει, του ομολόγησα. Σκέφτομαι να σκίσω
τα γραφτά μου και να τα κᾶψω.

— Μην το κάνετε αὐτό! Δώστε τα μου ἐμένα να τα φυλά-
ξω!

Τον κοίταξα και γέλασα με την καρδιά μου! Μέσα στην
παιδική του ἀφέλεια εἶχε ἓνα πάθος για τα γράμματα που
με γοήτευε.

Ἐβαλα το χέρι μου πᾶνω ἀπὸ τον ὦμο του και τον κᾶλε-
σα να πιούμε κρεασί. Ἀνέρωτο. Δέχτηκε με προθυμία. Σα να
μην το περίμενε. Ο γάτος μας ἐγκατέλειπε ορθώνοντας πε-
ριγρονητικά την ουρά του. Ἀνταπαθούσε τη μυρωδιά του
κρεασιού. Και το μακεδονικὸ ἔπεφτε μάλλον βαρὺ για τα
ρουθούνια του.

τουμένη θέγγη ενός πατέρα προς το πνευματικό του τέκνο. Όμως εμένα το μυαλό μου ήταν αλλού. Σ' ένα σταθραγμένο κομμάτι στη μέση μιας ορχήστρας που δεν ήξερα τι να το κάνει.

Μια μέρα που έκανα μία από αυτές τις μακρινές μου βόλτες που χανόμουν και χρειάζόμουν τη βοήθεια των χωρικών για να γυρίσω, βρέθηκα σ' ένα αλώνι. Την εποχή του θερισμού. Καταμεσήμερο. Ζέστη και άπνοια. Στάθηκαν εκεί, στη μέση, σαν κοντάρι, άνοιξα τα χέρια κι έκλεισα τα μάτια. Δεν ξέχω πόση ώρα έμεινα έτσι. Όταν άνοιξα τα μάτια μου ένα κρυφό αγέρι είχε μαζέψει κάτω στάχτες μπροστά στα πόδια μου. Κοίταξα προσεκτικά. Ο ήλιος του απογεύματος με τύφλωνε. Τα στάχτια φαίνονταν μαύρα. Έπειτα σα να τήγαν φωτιά. Κοίταξα καλύτερα. Έμοιαζαν με ανθρωπινό σώμα. Σταθραγμένο και ξανακολλημένο. «Αυτό είναι! Η Αγαθή ανασυνθέτει το σώμα του σταθραγμένου γιου της». Πηδούσα στον αέρα τραγουδώντας και ουρλιάζοντας. Ένας γαιδουράκος δε φαινόταν να συμμερίζεται τον ενθουσιασμό μου. Άκουσα πάλι τα σκυλιά. Ήξερα ότι βουσκούμουν σε καλό δρόμο. Όσο δεν μπορούσα να γράψω ούτε γραφή τα σκυλιά—τα δικά μου σκυλιά—είχανε βουβαθεί. Όμως τώρα δε μ' ένοιαζε καθόλου αν θα πεθάνω. Έφτανε να τελειώσω το έργο μου. Το έργο της ζωής μου.

III

Η φήμη ότι δεν μπορώ να ολοκληρώσω το έργο μου με άφησε ήσυχο όσο διαρκούσαν οι δοκιμές του έργου του Αρχέλαου. Οι εχθροί μου εφησυχασμένοι θα πίστεψαν ότι γέγραφα και ξεκούτανα. Τη διδασκαλία των υποκριτών ανέλαβε ο αρχιγυμναστής με βοήθό του το μαθητή μου. Ο Χορός, πενηντοταμελής, έκανε πρόβες σε μια αποθήκη σταθισού με έναν Χοροδιδάσκαλο εξαιρετικά μικρόσωμο κι ευκίνητο. Έμοιαζε σαν εξωτικό πουλί και κάθε που τον συναντούσα στους περπατάτους μου με χαιρετούσε με υπερβολικό σεβασμό.

Άρχισα τους περπατάτους. Αφού δεν μπορούσα να γράψω έπαιζνα τα βοντά... Ήρθε μήνυμα από την Αθήνα. Ο μεγάλος μου γιος, ο αγαπημένος μου, θα ερχόταν να παρακολουθήσει την επίσημη τριώτη της παραστάσεως του έργου του Αρχέλαου. Του παρήγγειλα—μέσω του αρχιγυμναστή—και του βασιλιά—να φέρει μερικές μάρκες και φροεσιές και κοθόδονους που ήλπιζα να χαρίσουν στην «όψη» της παράστασης κάτω από την αίγλη των παλιών παραστάσεων στο θέατρο του Διονύσου.

Ο βασιλιάς ανταποκρίθηκε μ' ενθουσιασμό στην επέμβασή μου αυτή γιατί πίστευε ότι αντιμετώπιζα το γεγονός της παραστάσεως με συμβατικότητα και δεν έδειχνα την απαι-

του δειλινού περνούσε κάπου από την κορυφή. Στα δαυλός. Τεράστια χαντάκια σε σχήμα ορθογώνιο σαν ανοιγμένοι τάφοι. Στους τοίχους συνθήματα γραμμένα με τη φλόγα των μεγάλων. Εσχώριζα τα ονόματα του Πάνα, της Αφροδίτης και του Γανυμήδη. Τα μάτια μου πονούσαν από την προσοπάθεια. Κάπου έτρεχε νερό. Η αιόλητη ποταμία έδειχνε ότι δεν ήμουν το μόνο πλάσμα στη σπηλιά. Όμως είχα ξεπεράσει το όριο του φόβου. Η ξωή μόνο την περιέργεια πια μπορούσε να μου προκαλέσει. Μέχρι να τελειώσω το έργο μου. Μετά θα κλείσω τα μάτια και θα της γυρίσω την πλάτη μου για πάντα.

ΡΩ

Έγραφα μεγάλους στίχους που λέει η Αγαθή αναζητώντας ένα-ένα τα μέλη του νεκρού κι ανασυνθέτοντας τη μορφή του γιου της. Τα βρήκε όλα εκτός από το φαλλό και στη θέση κάθισσε το θήρσο της. Αυτόν που είχε παλυνώσει το κεφάλι του άμμου, όταν εκείνη η σφυλογιάδα νόμιζε ότι ο γιος της ήταν λιονταράκι που το είχε σκοτώσει με τα ίδια της τα χέρια. Εκεί σταμάτησα. Έλαιτε κάτι. Κάτι σαν ξόρκι για ν' αναστήσει το νεκρό. Ήμωνα μακριά από τις βιβλιοθήκες της Αθήνας για να μελετήσω τους ορφικούς ύμνους και όλες τις παραλλαγές του μύθου του Άδωνι. Εξάλλου δεν δούλευα ποτέ έτσι. Οι στίχοι μου πήγάζαν από μόνοι τους, αβίαστα... Ή δεν έβγαιναν. Όπως και τώρα. Έπρεπε να κάνω μια θυσία. Κάποιος θεός είχε θυμώσει μαζί μου και έπρεπε να τον εξευμενίσω.

Κι επειδή για μένα ο μεγαλύτερος θεός ήταν η Φύση άρχισα πάλι τους μακρινούς περιπάτους. Σε μια φαλακρή κορυφογραμμή έβλεπα ένα κυπαρίσσι μοναχό. «Δε μπορεί, κάπου βυθίζει τις ρίζες του και αντλεί νερό.» Μου πήγε μία μέρα για ν' ανέβω. Πράγματι, στα ριζά του βρισκόταν η είσοδος μιας δαιδαλώδους σπηλιάς με σταλακτίτες και σταλαγμίτες.

Σύρθηκα με την κοιλιά πάνω στην υγρή πέτρα. Το φως

ΣΙΤΜΑ

Κοιμήθηκα αμέσως. Μου θύμιζε τη στιγμή μου στη Σαλαμίνα κι ένοιωθα ασφαλής όπως στη μνήτσα της μητέρας μου, που έκανε πολυώρες προστάθειες η μαμμή για να με πείσει να βγω. Ήξερα τον αγώνα της ζωής που με περιέμενε και δε βιαζόμουνα καθόλου να δω το στίβο.

Το όνειρο ήρθε πάλι και μου χαρίστηκε. Ήμασταν πάλι σ' αυτή την παρόξενο πόλη. Όμως αυτή τη φορά οι γείτονές μου είχαν επιδοθεί με ζήλο στην καλή προστάθεια να με διασκεδάσουν. Εμένα, τους εαυτούς τους ή κάποιον άλλον, το Θεό ίσως, δεν ξέρω... Ας υποθέσουμε ότι όλα αυτά γίνονταν για χάρη μου. Είναι περισσότερο κολακευτικό. Έσθισαν λοιπόν ένα θέατρο: ένα τεράστιο άστρο πανί ανάμεσα στο μοναδικό δέντρο και την πολυ-κατοικία. Το τεντώνουν και πίσω βάζουν τους πυρσούς. Το σκηνικό είναι ζωγραφιστό: ένα παλάτι δεξιά και μια καλύβα αριστερά. Η μεγάλη έκαληξη όμως είναι οι υποκριτές: είναι από ξύλο και βαιμμένο δέριμα! Δεν ξέρω πώς, αλλά βρέσκομαι πίσω από το πανί να κάνω όλες τις φωνές, σε μια γλώσσα που δεν γνωρίζω, σε ένα έργο που φαίνεται ότι είχε γραφεί κάποτε εγώ. Οι θεατές ήταν ενθουσιασμένοι. Όμως σ' αυτή την πόλη δεν χειροκροτούσαν. Έμεναν καθηλωμένοι να κοιτάνε το πανί μέχρι να ξαναρχίσει η άλλη παράσταση. Εξάλλου εκεί δεν νύχτω-

νε και δεν είχαν την ανάγκη να κοιμηθούν. Εκτός κι αν κοιμόνταν μ' ανοιχτά τα μάτια.

Ευτυχώς στην υγιή στιγμή. Ένα φίλο κοιμόταν κουλουριασμένο στα πόδια μου. Έμεινα ακίνητος κι έκλεισα τα μάτια προσπαθώντας να εξημεύσω το όνειρό μου. Αν αυτή η περιέργη πόλη ήταν ο Κάτω Κόσμος φαίνεται ότι ούτε ο θάνατος δε θα με γλίτωνε από την ιερή μανία του θεάτρου (συμπέρασμα πρώτο). Συμπέρασμα δεύτερο και πιο πρακτικό: δεν πρέπει ν' αποφυγώ τις κοινωνικές εκδηλώσεις και συνεσιώσεις. Κάτι θ' ακούσω εκεί που θα με βοηθήσει να τελειώσω το έργο μου. Λαγοκοιμήθηκα ώρα πολλή. Όταν σηκώθηκα ήταν μεσημέρι και τέσσερα φίδια έπιναν νερό από μια μικρή πηδαλινη λίμνη.

από το κορμί μου. Σα να ήταν το σώμα μου ένας γιγαντιαίος οφθαλμός ή μάλλον χιλιάδες κυβελωτά μικρά μάτια που το καθένα μου έδινε τη δική του ψηφίδα του κόσμου.

Ήξερα ότι πλησίαζε η ώρα ν' αποχωριστώ το σώμα μου και δε μ' ένοιαζε καθόλου. Και δε σκεφτόμουν ούτε καν το έργο μου. Ήξερα ότι κάποιος άλλος σκέφτεται για μένα. Ένας Κοινός Νους μέσα στον οποίο κολυμπάνε τα φτωχά μυαλά μας σαν τα ψάρια στο ενυδρείο.

Κοίταξα τις ιώδεις γάζες του ηλιοβασιλέματος και νοσταλγισα ξαφνικά την Αθήνα. Ήταν γραφτό μου να πεθάνω μακριά της.

TAY

Κατεβαίνοντας το βουνό με κνήγησαν κάτι σκυλιά. Αλλά από μακριά. Δεν πλησίασαν. Όταν έφτασα στο κελί μου βρήκα τους αγγελιαφόρους του αρχιγερμαστικού να με περιμένουν. Μ' έψαχναν από χθες, γιατί απόψε λέει έχει καλεσμένους στο σπίτι του κάτι περιηγητές που έρχονται από την Αίγυπτο, «πολύ μορφωμένους ανθρώπους και η παρούσα μου θα κοσμούσε τη συντροφιά τους!». Τόσο κομψά το διατύπωσαν. Δέχτηκα αμέσως, προς μεγάλη έκπληξη των ταχυδρόμων που είχαν εντολή να μη μ' άφηναν ήσυχο αν δεν μου αποστούσαν τη συγκατάθεση. Έπρεσα να κοιμηθώ έναν ήσυχο απογευματινό ύπνο χωρίς ονείρατα.

Το σουρουπό ένας δούλος με περιέμενε υπομονετικά με μια χρυσοστόλιστη στολή ανατολίτη πρίγκηπα να με συνοδεύσει στις θέγμες να με λούσει, να με χτενίσει και να με ντύσει.

Ένοιωθα ελαφρός σα να είχε φύγει μία πέτρα που κρεμόταν από το λαιμό μου μια ολόκληρη ζωή. Ήμουν ευγενικός και ευχαδίζ και χαιδετούσα όλους όσους συναντούσα, ακόμα κι αυτούς που δε γνώριζα. Μερικοί με κοιτούσαν παράξενα κι άλλοι έκαναν μεταξύ τους νόημα ότι τρελάθηκαν, όταν νόμιζαν ότι τους είχα γυρισμένη την πλάτη και δεν έβλεπα. Όμως εγώ σημερα έβλεπα τον κόσμο σφαιρικά γύρω

ΕΥΠΙΛΛΟΝ

Το δείπνο ήταν εξάίσιο. Πλούσια και ευφάνταστα μαγειρευμένο. Κάποιες συνταγές ήρθαν κατευθείαν από την Αίγυπτο. Μάζι με τους παραξένους ταξιδιώτες, τυλιγμένους στα ευωδιαστά μυρωδικά. Βαριά και πρωτόγνωρα για την αθηναϊκή μου μύτη. Ειδικά ενδιαφερόθηκα για ένα που φούσε ο πιο ηλιθιωμένος και θηλυπραγής από τους ρεζίς, που ήταν τόσο μαλλιαρός και φαλακρός ταυτόχρονα που αν τον έβλεπε ο Αδιστοφάνης θα τον έβαζε οπωδότητε σε μια κωμωδία του. Φτάνει να μη σατίριζε εμένα! Ο καχύμενος ο Αδιστοφάνης! Περνούσε ώρες ν' απορημονεύει τους στίχους μου έναν προς έναν. Κι έπειτα σράδωνε ευφάνταστες—οφείλω να το ομολογήσω—παρωδίες των δραμάτων μου που τις παρνούσας στους αγώνες κωμωδίας. Αν δεν με φθονούσε τόσο θα έλεγα ότι τα αισθήματά του προς το άτομό μου έχουν την ορμή και το μίσος εκατό ετών!

Αλλά ως επανέλθουμε στην εξωτική συντροφιά μας. Ρώτησα λοιπόν το φαλακρό μαλλιαρό—ή μάλλον το μαλλιαρό φαλακρό—πώς λένε το άδωμα που φοράει. Εκείνος έβγαλε αμέσως από τον κόρφο του μία αρωματοθήκη από ελεφαντόδοντο με ασημένιο καπάκι και μου το χάρισε με μια μεγάλη θεατρική κίνηση απαγγέλλοντας δυνατά το όνομα του αρώματος: «το μυστικό της ερήμου, άδωμα που φορού-

σαν οι Φαρααί όταν πήγαιναν να συναντήσουν την καλή τους».

Είπαν πολλά εκείνο το βράδυ. Εγώ όμως ένα συγκρατησά: το μύθο του Όιδι. Ήταν η ψηφίδα που έλειπε από το μυσταϊκό μου. Τώρα το έργο ήταν ολόκληρο στο μυαλό μου κι ακούσε λίγος χρόνος για να το καταγράψω. Έπειτα ως με κάνουν ό,τι θέλουν. Ας γέσουν το κομί μου στα σκυλιά. Το έργο μου, έστω και κολοβό, έστω και κακοαντιγραμμένο θα με φέξει πολλές φορές στη σκηνή των θεάτρων του Κόσμου σε γλώσσες που δεν ξέρω και κανείς δεν έχει ακούσει να μιλούνται. Όμως μέχει τότε, υπομονή!

Ας γυρίσουμε στην ιστορία μας: η Ίσιδα «οργώνει» μεταφορικά την Αίγυπτο για να περιυλξεί τα κοιμάτια του αδελφού της, του Όιδι, τον οποίο ο «κακός» θεός Σεθ παγίδευσε μέσα σε μια σαρκοφάγο και τον κατασπάραξε σκοτώντας τα μέλη του σε όλη τη χώρα που διασχίζει ο Νείλος. Η Ίσιδα πρέπει να μαζέψει όλα τα κοιμάτια του για ν' αναστήσει το θεό και να επανέλθει η κυριαρχία του φωτός, η Άνοιξη, στη γη. Τα βρίσκει όλα εκτός από το φαλλό, που τον έχει φάει ένα ψάρι που ονομάζεται οξύρρυγχος. (Τι ειρωνική που είναι η ζωή! Κάποια από τα έργα μου, ανάμεσά τους και οι «Βάκχες» θα βρεθούν σ' έναν πάπυρο σε μια πόλη της Αίγυπτου που λέγεται Οξύρρυγχος! Και από τον πάπυρο θα λείπει το κομμάτι της αναστήσεως του Πενθέα). Η Ίσιδα ανασυνθέτει και αναλαμβάνει τον Όιδι, του εμφυσά ζωή χυτώντας τα φτερά της και σπένει τελετουργικά μαζί του για ν' αποκτήσει το γιο τους τον ΐδρο, οπότε κι ο Όιδις αφού έχει πλέον διάδοχο γίνεται βασιλιάς του Κάτω Κόσμου.

Ένας άλλος από τους περιηγητές πήγε το λόγο, πολύ αδύνατος, με μανύρα μαλλιά και γαιμνή μύτη και μας πληροφοφόρησε ότι:

– Ο Όσιρις ανήκει στην αλυσίδα των γονιμολογικών θεών, των οποίων ο θάνατος και η ανάσταση συμβολίζει το σπóρο που θάβεται και ξεφυτρώνει μια νέα ζωή. Η λατρεία αυτών των θεών και η θυσία τους εξασφαλίζει την ευφορία των αγρών, την ευκαρπία των δέντρων και τη γονιμότητα των ανθρώπων.

Τέλειωσε κάπως απότομα, κοίταξε γύρω του αμήχανα στα να μη βλέπει πολύ καλά κι οι παρευρισκόμενοι χειροκρότησαν.

Ανάμεσά τους κι ο τρίτος περηνγητής, ένας ροδομάγυλος παχουλός νεαρός που συνέχεια γελούσε, όταν δεν μιλούσε για φεγγιτά ή δεν περιέγραφε φανταστικά όργια, ή δεν προσπαθούσε να εξηγήσει καινούργιες ερωτικές στάσεις, άρτι εισαχθείσες κατευθείαν από την Ανατολή!

Δε βιάζόμουν να γυρίσω στο κελί μου. Η τριγαυδία ήταν εκεί και με περιμένε.

ΦΙ

Εύπησα την άλλη μέρα μ' ελαφρύ το κεφάλι και καθάρó το μυαλό. Ήπια κρύο νερό από τη στάμνα κι άρχισα να γράφω. Οι λέξεις κυλούσαν σαν ποτάμι. Κι ο ρυθμός, το μέλος, η σύνθεση των φωνών και των κινήσεων, η «όψις» ήταν ζωντανά μπροστά στα μάτια μου καθώς το μελάνι έτρεχε στο χαρτί και μουτζούρωνε τον αντίχειρά μου. Όταν τελείωσα ήξερα πως δε θα δω αυτό το έργο μου στο θέατρο του Διονύσου. Ούτε πουθενά αλλού άλλωστε. Μεθαύριο ήταν η επίσημη πρώτη της παράστασης του έργου του Αρχέλαου και την επομένη θα με τρώγανε τα σκυλιά.

Το μεσημέρι πέρασε να με δει ο πρῶτην μαθητής μου. Από το ύψος μου κατάλαβε ότι είχα τελειώσει. Μου ζήτησε να το αντιγράψω. Του αγνήθηκα. Φεύγοντας μου είπε με κακία:

– Ο Αρχέλαος πιστεύει ότι δεν έδωσες την απαιτούμενη προσοχή στο έργο του. Αν η παράσταση δεν αρέσει και δεν καταχειροκροτηθεί από τους ειδικούς που θα έρθουν από την Αθήνα θα έχεις άγριο θάνατο. Κάθε βράδυ πριν ταισεί τα σκυλιά του τα βάζει να μυρίσουν τα ιδρωμένα σου γούνα! Δεν τον ξαναείδα. Κάποιος μου είπε ότι τ'όνομά του –ή το πατρωνούκι του, δεν ξέρω– ήταν Οπισθόβουλος.

Αντέγραφα το έργο μου όλο το απόγευμα και μέχρι αργά το βράδυ. Δίγo μετά που βγήκε το φεγγάρι, που ήθελε δυο

μέρες για να γεμίσει, μου τελείωσε το μελάνι. Πίεσα τον εαυτό μου να φάει κάτι και να κοιμηθεί. Με περνούσε μια μακριά μέρα.

XI

Μόλις μπήκε ο γιος μου, πρην προλάβει να μου πει ο,τιδήποτε, κρεμάστηκα στο λαιμό του –ήταν βλέπεις ψηλότερος από μένα.

– Άκουσέ με προσεκτικά. Τα πράγματα εδώ δεν είναι καλά· θα ετοιμαστείς για τη φυγή σου. Πρέπει να φτάσεις σώος στην Αθήνα με το τελευταίο μου έργο, τις «Βάχες». Θα πάρεις και το γάτο μαζί σου, καλά κλεισμένο σ' ένα ξύλινο κουτί, με τρύπες στο πλάι για ν' ανασαίνει. Αύριο στο θέατρο θα καθήσεις στην πρώτη σειρά του άνω διαζώματος, στο πλάι, προς την έξοδο. Μόλις βγει ο «από μηχανής θεός» θα φύγεις απασπληγτός. Θα τρέξεις και δεν θα κοιτάξεις πίσω σου ό,τι κι αν ακούσεις. Ξεκινάς τώρα. Σήμερα το απόγευμα κι όλη τη νύχτα θ' αντιγράφουμε.

– Μα είμαι καλεσμένος απόψε. Έχει έρθει όλη η καλή Αθήνα για την επίσημη πρώτη παράσταση του τελευταίου σου έργου. Ακόμα κι εκείνες οι δύο εταίρες που σε μισούν και διαδίδουν διάφορα εις βάρος σου. Στοιλισμένες στα κόκκινα και στα χρυσά. Δεν μπορώ να χάσω τέτοια σπάνια ευκαιρία για γλέντι.

– Θα σε δικαιολογήσω εγώ. Θα στείλω ένα δούλο να πει ότι είσαι αδιάθετος, ότι έχεις πυρετό. Ότι ίσως έχεις μια κολητική αργρώστια. Θα σ' αφήσουν ήσυχο. Κι εσένα κι

εμένα... Οι εταίρες είπες ότι ήρθαν ντυμένες στα κόκκινα; Θα σκοπεύουν να μετοικήσουν στην Πέλλα τώρα στα γεράματα. Η μία θα κάνει θραύση ως αρχιμαγειρίσσα. Οι συνταγές της κυκλοφορούν σ' όλα τα καλά στίτια του Λυκαβηττού. Οι δούλες τις αντιγράφουν με μανία και τις πωλούν στη λαχαναγορά. Η άλλη θα διατρέψει στο κουτοποιοδικό και στις ραδιουργίες. Έχουν πολλά αντρόγυνα να χωρίσουν, πολλές φιλίες να σπάσουν και πολλοί πρῶην αγαπημένοι να γίνουν ορκισμένοι εχθροί...

Και μετά από αυτό το χαρούμενο διάλειμμα –ελπίζω να διασκέδασες αρκετά– θα στρωθούμε στη δουλειά.

– Μα, είπες ότι πρέπει να ξεκουραστώ πρῶτα.

– Έλα, θα ξεκουραστείς στην Αθήνα. Δεν έχουμε καιρό.

ΨΙ

Ήταν όλοι εκεί. Το θέατρο κατάμεστο βούιζε σα μέλισσομάνι. Μπήκα την τελευταία στιγμή λίγο πριν αρχίσει, σπάζοντας το πρωτόκολλο. Ο βασιλιάς ήταν εκεί, καθισμένος στο θώκο και μετά την είσοδό του εξαγορευόταν αυστηρά να μπει κάποιος από τις παρόδους, εκτός από το Χορό. Το πλήθος με χειροκρότησε θερμιά κι οι εχθροί μου στις πρῶτες σειρές ξίνισαν τα μούτρα τους. Ο βασιλιάς μου έκανε χώρο δίπλα του. Όμως αγνήθηκα ευγενικά.

– Συνήθως παρακολουθώ την παράσταση από τη δέκατη τρίτη σειρά.

Η υπεύθυνη τελετήρχης με τη χρυσή καρφίτσα σε σχήμα πεταλούδας με οδήγησε στη θέση που της υπέδειξα αφού έστειλε κάποιον ατυχή πιο χαμηλά για να μη διαμαρτύρεται.

Ήξερε αυτή καλά την τέχνη της ισορροπίας. Λένε ότι είχε ένα κιτάπι, όπου είχε φακελλώσει τον καθένα ανάλογα με τις φιλίες και τις εχθρές του. Και μόνο όταν ήθελε να διασκεδάσει –τις σπάνιες φορές που την έπιανε το παιδικό της– έβαζε δύο πρῶην εραστές να καθίσουν δίπλα-δίπλα με τους καινούργιους συντρόφους τους. Τότε γελούσε σαν κοριτσάκι που έχει κάνει μία μεγάλη αταξία ή έχει γίξει κάποιον ζουζούνι στη χύτρα που βράζει το φαί.

Ο διευθυντής σκηνής, ένας αρεϊμάνιος τύπος με βαριά

μουστάκια, γνωστός κλέφτης στα ζάρια και λαθρέμπορος παταγονόκορης, χτύπησε τρεις φορές ένα μπακίρι για να δώσει το σύνθημα ν' αρχίσει η παράσταση.

Ήμουν αταθής. Σα να έβλεπα το έργο ενός άλλου. Σα να παρακολουθούσα –ταπεινός περιηγητής σε άλλη χώρα– ένα θέαμα αλλόκοτο σε μια γλώσσα που δεν καταλάβαινα.

Οι εικόνες και οι ήχοι εναλλάσσονταν γρήγορα. Και λίγο πριν εμφανιστεί ο Δίας «από μηχανής» τον είδα: ένας μαύρος άγγελος με κεχρηματένια φτερά κατέβηκε από το λογείο, διέσχισε την ορχήστρα, ανέβηκε τα δεκατρία σκαλιά του κεντρικού διαζώματος, με πήρε από το χέρι και με σήκωσε ψηλά, σαν μια πτηνή νεφέλη πλεγμένη από αφρό κυμάτων. Κανείς δεν διαμαρτυρήθηκε ότι του κόβω τη θέα κι από 'κει κατάλαβα ότι ήμουν αόρατος, κι εγώ κι ο άγγελός μου. Είδα από ψηλά την έξοδο του Χορού, τα χειροκροτήματα, τις κολακείες, τους εχθρούς μου να διαφωνούν με μεγάλες χειρονομίες. Ο Αρχέλαος έδειχνε τρισετυχημένου. Κάλισε όλο το λαό σε μεγάλη γιορτή στην Αγορά, όπου περθιμεναν στρομμένα τραπέζια με κάθε λογής τερψιλαγούγνια. Και ο οίκος έφθρε αφθονός. Το πρωί τους βρήκε όλους εκεί με πονοκέφαλο και βαρύ στομάχι.

Με την πρώτη ακτίνα του ήλιου ο άγγελος με αποχαιρέτησε και μου είπε ότι τον λένε Ώρο.

ΩΜΕΙΑ

Ανέβηκα όλη μέρα το βουνό. Ένα σπλάχνικό αεράκι παταλάνουσε την όσφρηση των σκυλιών σκορπώντας τη μυρωδιά του ιδρώτα μου σε διάφορες κατευθύνσεις. Πού και πού ένα σύννεφο έκυβε τον ήλιο κι ένα φυλάδακι είχε κρατήσει αγκυτή δροσιά ώστε να ξεδιψάσω. Οι πεταλούδες πετούσαν γύρω μου ξένοιαστες. Οι σαύρες με αποχαιρέτούσαν. Οι ακρίδες είχαν σταθεί σε θέση προσοχής. Μόνο κάτω χερσοίμυγες έδειχναν να μη νοιάζονται τοιμολογώντας αδιάκοπα κάτω παραινυμένα αυτιά.

Φθάσαμε στην κορυφή του φαλακρού βουνού με το κυπαρίσσι λίγο πριν ανατείλει τ' ολόγιομο φεγγάρι. Το έμπα της σπηλιάς έχασκε φωτεινό, σα να καιγόταν ήσυχα με μια γαλάζια φλόγα. Δεν ξέρω πόση ώρα έμεινα εκεί ακίνητος κάτω από ένα κυπαρίσσι με τα χέγια ανοιγμένα. Κι όταν η σκιά της γης άρχισε να πέφτει πάνω στη σελήνη άκουσα τα σκυλιά να λαχανιάζουν στον ανήφορο.

Όταν το φεγγάρι ξαναφάνηκε τέσσερα σκυλιά –άσπρα με μαύρες βούλες– με είχαν κατασπαράξει, τέσσερα φίδια –γαλάζια με πράσινα μάτια– που είχαν βγει από τη σπηλιά δάγκωσαν τα σκυλιά και τα θανάτωσαν με το δηλητηριό τους. Τέσσερις αετοί με μαύρο λοφίο κατέβηκαν και άρπαξαν με τα νύχια τους τα φίδια ζωντανά για να τα μεταφέρουν στα

τέσσερα σημεία του ορίζοντα, τρεχώντας για μια στιγμή μέσα από τον οδοστρόγγυλο δίσκο του φεγγαριού, που έμοιαζε ψεύτικος, σα σκηνογραφία.

ΤΕΛΟΣ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΥΡΑ
«Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΠΙΣΤΗ»
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
Γ. ΚΟΥΚΟΥΔΑΚΗ, ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ 40 - ΑΘΗΝΑ
ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ
«CORFU», ΣΜΟΛΕΝΣΚΗ & ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ 15,
ΤΟ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2000
ΓΙΑ ΔΟΤΑΡΙΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΔΑΣΚΗ»